

bekend. Maar de toegevende rol die Brune daarbij zou hebben gespeeld, waardoor de Britten er als toegift met het grootste deel van de Bataafse vloot (acht lineschepen en drie fregatten) vandoor gingen, had misschien iets uitvoeriger kunnen worden behandeld.

In het hoofdstuk van Hans van Roo over strijdmethoden, wapens en uniformen, wordt summier iets meegedeeld over de toenmalige bewapening bij de infanterie, de cavalerie en de artillerie. Daarna volgt een voor de liefhebbers redelijk uitvoerige beschrijving van de uniformen van de strijdende partijen. Of deze, zonder enige uitleg, rijkelijk met jargon doorspekte uiteenzetting bijdraagt tot een beter begrip van de gevoerde gevechten lijkt twijfelachtig. Pas in dit gedeelte over uniformen komt de lezer er achter dat jagers, in tegenstelling tot de infanterie van linie, geweren hadden met getrokken loop, de zogeheten jagerbuksen. Het korps van uitgeweken patriotten dat in 1794 met Pichegru de Republiek binnenviel heette niet, zoals de schrijver meent, 'Legion Batave', maar 'Légion française étrangère'.

Zoals altijd was de bevolking de dupe van het krijgsgewoel. De bijdragen van Wim Hespé, mevrouw Bart-de Jong en Rens Schendelaar over respectievelijk 'De oorlog van 1799 en de bevolking van Noord-Holland', 'Kennemerland ten tijde van de inval', en 'Den Helder en Huisduinen tijdens de Franse tijd en de Engelse invasie', maken dat nog eens duidelijk.

Henk Broersma komt in het hoofdstuk over de beeldvorming omtrent de Russen tijdens de invasie tot de conclusie dat het negatieve beeld over de Russen van Bataafse zijde om politieke redenen was opgeroepen. Het effect daarvan op de bevolking zou echter gering zijn geweest omdat zij voor politieke zaken weinig interesse had, en meer verontwaardigd was over het wangedrag van de Franse bondgenoten dan over de Russen.

Drie personen hebben de eindredactie gevoerd, maar naar mijn smaak hadden zij wat krachtiger moeten ingrijpen om overlappingsen te voorkomen. Zo wordt in diverse bijdragen het verhaal van de invasie, dat door Van Uythoven al werd beschreven, nog eens dunnetjes over gedaan, terwijl sommige schrijvers meenden hun verhaal te moeten vervolgen tot de terugkomst der Oranjes in 1813. Voor zover dat is gebeurd is tot deze auteurs wel doorgedrongen dat het koninkrijk der Nederlanden kon voortbouwen op datgene wat in de periode 1795-1813 tot stand of tot ontwikkeling was gekomen.

H. L. Zwitzer

L. Vandamme, ed., *'Reizen in den geest'. De boekenwereld van Guido Gezelle* (Brugge: Stad Brugge, Openbare bibliotheek, 1999, 208 blz.).

'Reizen in den geest' is de catalogus van een tentoonstelling die in 1999 in de Openbare bibliotheek van Brugge werd gewijd aan de toen honderd jaar eerder gestorven Guido Gezelle. Aan de hand van stukken uit zijn boekencollectie toonde zij de internationale contacten en de interesse voor het buitenland van de beroemde priester-dichter. Het grootste deel van het bijhorende boek, onder redactie van Ludo Vandamme, bestaat uit korte maar informatieve teksten van Els Depuydt en Willy Muylaert, gewijd aan afzonderlijke landen, regio's en werelddelen. In een aantal gevallen wordt een dergelijk aandachtspunt in het getoonde boekenbezit (en dus ook in de catalogus) vertegenwoordigd door (slechts) één auteur en/of correspondent (Friesland is Johan Winkler, Schotland is Robert Burns, Catalonië is Joaquim Rubió y Ors, Italië is Domenico Macry-Correale). Het streven naar systematiek en volledigheid (de hele wereld wordt 'bereisd') leidt er enerzijds toe dat welbekende paden opnieuw worden betreden, maar dat anderzijds ook kleinere en zelfs marginale interessepunten van de dichter

worden aangeraakt. Op die manier blijkt niet alleen waar Gezelle wél, maar ook (al wordt dit niet gethematiseerd) waar hij maar weinig of geen aandacht voor had. Het catalogusgedeelte wordt voorafgegaan door drie inleidende bijdragen, van An de Vos over de lotgevallen van de bibliotheek van Gezelle, van Andries van den Abeele over zijn drukkers en uitgevers (in het kader van dit boek minder relevant), en van Luc Vints over de negentiende-eeuwse katholieke missiebeweging.

De hoofdtitel van het boek blijkt ietwat misleidend en uiteindelijk minder adequaat dan de ondertitel, *De boekenwereld van Guido Gezelle*. Een prachtige foto toont Gezelles werkkamer, donker, gesloten, 'in tabaksrook gehuld'. Geen wijde wereld te bespeuren. Gezelle was geen reiziger, zelfs amper in den geest. Veel meer dan over de (mentale) verplaatsing van een dichter gaat het hier over de uitbouw van intellectuele en literaire contacten en van een netwerk, en over lectuur en studie. Gezelle lijkt nauwelijks geïnteresseerd in landen en plaatsen, maar in literatuur en filologie, in de republiek van de taal. Als hij 'echte' reisliteratuur doornam, dan had hij, zo blijkt uit de lectuursporen (potloodstreepjes), vooral aandacht voor taalkundige bijzonderheden. Gezelles kennis van en interesse voor (vreemde) talen vormen dan ook een constante in het boek. Deze interesse betrof voornamelijk de kleine culturen (niet alleen Nederland wordt behandeld, maar ook Friesland; niet alleen Spanje, maar ook Catalonië; Frankrijk komt zelfs helemaal niet in het boek voor, maar wel de Provence en Frans-Vlaanderen). In deze minderheidsculturen zocht en vond Gezelle de parallelle met Vlaanderen. De strijd om het behoud van kleine talen als Gaelic en Welsh, Catalaans, Fries, Platduits, Provençaals en zelfs het Hamitisch (de Kabylen 'zijn de africaansche Friezen') was uiteindelijk dezelfde als die van het (West-)vlaams (tegen het Nederlands). Bovendien was deze voorliefde voor minderheidstalen verbonden met een bekommernis om de katholieke zaak. Het katholieke geloof diende zich te bedienen van de moedertalen (dialecten) en dat impliceerde een verzet tegen het imperialisme van de 'grote' talen; 'ik ondervinde dat Hoogduitsch, Nederlandsch, ja Engelsch [Gezelle was een groot anglofiel], alle drie protestantsche talen zijn', schreef hij in 1874.

Het overzichtelijke artikel van Vints over het katholieke missie-elan in Vlaanderen is relevant, maar het is in het boek de enige bijdrage die het kader schetst waarin Gezelles contacten en interesses passen, en dat is spijtig. Op die manier wordt immers de indruk gewekt dat Gezelles 'wereldbewustzijn' min of meer met dit 'missiebewustzijn' samenviel. Het grootste deel van *Reizen in den geest* maakt echter precies duidelijk dat dit niet het geval was. Gezelle onderhield contacten met heel wat bisschoppen en missionarissen, maar hij blijkt deze correspondenties toch vooral te hebben gebruikt om aan boeken en informatie te komen. Zijn aandacht was niet alleen geëngageerd, maar ook wetenschappelijk. En zijn engagement was meervoudig. Het is daarom jammer dat geen bijdragen werden gewijd aan exotisme en anglofilie, aan traditionalisme en (taal)particularisme, romantiek en elitarisme, aan de negentiende-eeuwse ontwikkelingen op het vlak van de natuurlijke historie, de literatuurgeschiedenis en — vooral — de (historische en vergelijkende) taalkunde en de dialectologie. Interessante aanwijzingen hierover zitten verscholen in het boek, maar door ze — net als de impact van de katholieke missiebeweging — te thematiseren hadden de samenstellers de meervoudige krachtlijnen van Gezelles 'wereldbeeld' beter kunnen aanduiden en in perspectief plaatsen. Het hier samengebrachte materiaal biedt in elk geval vele mogelijkheden.

Tom Verschaffel

Jan Kok, e. a., *Levensloop en levenslot. Arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* (Historia agriculturae XXIX; Groningen. Wageningen: Nederlands agronomisch historisch instituut, 1999, 258 blz., f 35,-, ISBN 90 367 1155 X).

In deze studie pogen vier historici, drie Nederlanders en één Belg, inzicht te verschaffen in zogenoemde 'gezinsstrategieën', dat wil zeggen strategieën van individuele gezinshuishoudingen om op korte termijn economisch te overleven en, zo mogelijk, op lange termijn te investeren in opleiding en beroeps carrière van ouders en kinderen. Dit impliceert dat wordt nagegaan op welke wijze gezinnen en gezinsleden arbeid en arbeidsstatus trachten te verwerven en arbeidsomstandigheden proberen te beïnvloeden. Beperkingen en (nieuwe) kansen op de arbeidsmarkt zijn hierbij van cruciale betekenis, met variërende keuzes rond gezinsvorming, arbeid en vestigingsplaats van gezinsleden alsmede ten aanzien van rol en taakverdeling van individuen binnen gezinsverband. Richard Paping neemt daarbij de gezinsmigratie in de Groningse kleigebieden als arbeidsstrategie voor zijn rekening, Jan Kok de migratiepatronen in de provincie Utrecht, Eric Vanhoute bekijkt de veranderende arbeidsstatus van gezinnen in de Belgische Kempen en Ad Knotter de arbeidsparticipatie van Amsterdamse havenarbeiders. De bestreken periode varieert voor elk der vier studies, maar is geconcentreerd op de negentiende en vroeg-twintigste eeuw.

Hoewel dus de individuele gezinshuishouding als onderzoeksobject figureert, maakt het onderzoeksinstrument gebruik van geaggregeerde data, welke onttrokken zijn aan de registers van de Burgerlijke Stand. Informatie over geboorte, huwelijkssluiting, opgroeien en uitvliegen van kinderen en inkomensoverdrachten tussen de generaties wordt in deze aanpak verzameld aan de hand van zogenaamde cohortanalyses. Zo maken de studies van Paping en Kok gebruik van geboortecohorten die bestaan uit 'dwarsdoorsnedes' van in een bepaald jaar of periode geboren personen, terwijl Knotter en Vanhoute zich baseren op leeftijdscohorten waarbij personen in te onderscheiden leeftijdscategorieën geselecteerd worden. In zijn inleiding zet Ad Knotter uiteen welke bezwaren aan elk der beide methodes kleven en wordt ook anderszins verslag gedaan van methodologische en theoretische voor- en nadelen. In de vier studies zelf wordt de gekozen aanpak overigens nog eens uitgebreid geadstrueerd.

Het is ondoenlijk binnen het bestek van een beknopte recensie de zeer talrijke analyses en gevolgtrekkingen van de studies weer te geven en dit temeer waar van eenduidige resultaten niet of nauwelijks gesproken kan worden. Enkele gevens zijn nochtans vermeldenswaard. Zo laat Vanhoute de revolutionerende invloed zien van het opkomende fabriekssysteem, dat gaandeweg het op zelfvoorziening gebaseerde boerenbedrijf verdringt ten gunste van een loonstelsel dat resulteert in gezinsvorming op jongere leeftijd en een snelle bevolkingsaanwas. Was voorheen de generatie waartoe men behoorde de bepalende factor, erna blijkt het beroep basis van identiteit en solidariteit. Paping en Kok concentreren zich op veranderende regionale arbeidsmarkten en op de economische conjunctuur. Zo laat Paping de dramatische gevolgen zien van de agrarische depressie, die landarbeiders in de Groningse kleistreek vanaf 1880 confronteert met een verminderende werkgelegenheid en die velen dwingt tot landverhuizing naar Amerika. In Utrecht daarentegen, zo toont Kok aan, heeft de agrarische depressie veel minder invloed vanwege alternatieve werkgelegenheid in industrie en dienstensector. Er ontbreekt daarom lange afstandsmigratie en de migratie die zich wél voordoet heeft vooral te doen met een aanzuigende werking van steden in tijden van economische bloei en werkgelegenheid. Ad Knotter tenslotte toont aan dat werkgelegenheid en inkomen van losse en ongeschoolde Amsterdamse havenarbeiders in de eerste helft van de negentiende eeuw vooral